

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 39 (2012)

Αφιέρωμα: Η πολιτική της κρίσης στην ευρωζώνη

Εισαγωγή: Η πολιτική της κρίσης στην Ευρωζώνη

Ελένη Παναγιωταρέα

doi: [10.12681/hpsa.14543](https://doi.org/10.12681/hpsa.14543)

Copyright © 2017, Ελένη Παναγιωταρέα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παναγιωταρέα Ε. (2017). Εισαγωγή: Η πολιτική της κρίσης στην Ευρωζώνη. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 39, 7–19. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14543>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ

*Ελένη Παναγιωταρέα**

1. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΝΕ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΧΡΕΟΥΣ

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση αποτέλεσε, σε μεγάλο βαθμό, ένα πολιτικό εγχείρημα. Το ενιαίο νόμισμα μπορεί να παρουσιάστηκε ως το επόμενο λογικό βήμα σε μία αέναη τότε διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης, ωστόσο η δημιουργία του δεν είχε τίποτε να κάνει με την αυστηρή οικονομική λογική των άριστων νομισματικών περιοχών (optimal currency areas).¹ Η ίδια η θεωρία άλλωστε, ακόμη και στις αναθεωρημένες εκδοχές της, ουδέποτε έπεισε κατά τρόπο αναμφισβήτητο για τους μηχανισμούς που επιτρέπουν στη νομισματική ένωση να συνεισφέρει στην αύξηση των διατηρήσιμων ρυθμών μεγέθυνσης των συμμετεχουσών οικονομιών ενώ αποσιώπησε και τις αναδιανεμητικές συνέπειες που επιφέρει η μεταβολή του συναλλαγματικού και νομισματικού καθεστώτος.² Η πολιτική πρυτάνευσε της οικονομίας,

* Η Δρ. Ελένη Παναγιωταρέα είναι πολιτική αναλύτρια, με ειδίκευση στην οικονομική διακυβέρνηση στην ΟΝΕ, την ευρωπαϊκή πολιτική οικονομία και τις δημόσιες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι επιστημονικός συνεργάτης του ΕΛΙΑΜΕΠ.

1. Οι οικονομίες της Ένωσης δεν πληρούσαν τα κριτήρια της θεωρίας των άριστων νομισματικών περιοχών (βλ. B. Eichengreen, «Is Europe an Optimum Currency Area?», στο S. Borner - H. Grubel (επιμ.), *The European Community after 1992*, Macmillan, Λονδίνο 1992· M. Artis - M. Kohler - J. Méliz, «Trade and the Number of OCAs in the World», *Open Economies Review*, τόμ. 9, τχ. 1, 1998, σ. 537-567), όπως αυτή πρώτα παρουσιάστηκε από τους R. A. Mundell, «A Theory of Optimum Currency Areas», *American Economic Review*, τόμ. 51, τχ. 4, 1961, σ. 657-665, R. I. McKinnon, «Optimum Currency Areas», *American Economic Review*, τόμ. 53, τχ. 4, 1963, σ. 717-725, P. B. Kenen, «The theory of optimum currency areas: an eclectic view» στο R. A. Mundell - A. K. Swoboda (επιμ.), *Monetary Problems of the International Economy*, University of Chicago Press, Σικάγο 1969, σ. 41-60.

2. N. Κουτσιαράς, «Η πολιτική οικονομία των υπο-άριστων, αλλά αποδεκτών νομισματικών ενώσεων», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, ειδική έκδοση: *Ευρώ: Ένα νόμισμα, πολλές κυβερνήσεις. Δέκα χρόνια καλής συμβίωσης*, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2009, σ. 41-91.

με κυρίαρχη όμως την ερμηνεία ότι, αφενός, οι αγορές αποτελούν τον πιο αποτελεσματικό μηχανισμό ελέγχου της οικονομίας και, αφετέρου, ότι ο περιορισμός των δημοσίων δαπανών σε όλες του τις μορφές αποτελεί *sine qua non* όρο για να απολαμβάνουν οι κυβερνήσεις εμπιστοσύνη στη διαχείριση της μακροοικονομικής δραστηριότητας.³ Σήμερα που η κρίση δημοσίου χρέους (*sovereign debt crisis*) απειλεί ακόμη και με τη διάσπαση της Ευρωζώνης, η πολιτική συνεχίζει να κυριαρχεί, μόνο που τώρα λείπουν η πολιτική βούληση, η πολιτική στρατηγική και το πολιτικό όραμα. Πώς η πολιτική της ΟΝΕ μετατράπηκε στην πολιτική της κρίσης χρέους; Πώς η ΟΝΕ μεταβλήθηκε από δημόσιο σύμβολο της ευρωπαϊκής ενοποίησης σε σύμβολο αποτυχίας και κακοδιαχείρισης;

Η κρίση του δημόσιου χρέους θα προέκυπτε αργά ή γρήγορα.⁴ Για πόσο ακόμη το καθεστώς του εφουσιασμού θα συνυπήρχε αρμονικά με το καθεστώς των συσσωρευμένων αν-ισορροπιών, τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο Ευρωζώνης; Δύομιση χρόνια μετά, πέντε κράτη-μέλη (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Κύπρος, Ισπανία) έχουν ενταχθεί –ή πρόκειται να το κάνουν– σε πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής υπό την αυστηρή επίβλεψη της τρόικας ή έχουν κάνει κάποια συμφωνία χρηματοδοτικής συνδρομής. Εν τω μεταξύ, έχουν πραγματοποιηθεί 20 διασκέψεις κορυφής για τη «σωτηρία» του ευρώ, και έχει ολοκληρωθεί –σε πρώτη φάση– το πρόγραμμα αγοράς κρατικών ομολόγων της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η κρίση, ωστόσο, δεν δείχνει σημάδια σοβαρής κάμψης, με τις αγορές να γίνονται όλο και πιο αυστηρές στις «ποινές» τους, ασκώντας συντριπτική δύναμη, χρησιμοποιώντας το μέγεθός τους και εκδηλώνοντας τον σκεπτικισμό τους.⁵ Κανείς δεν πρέπει να απορεί γι' αυτό. Οι νομοθετικές προτάσεις για την «ενδυνάμωση» της οικονομικής διακυβέρνησης ακολουθούν το γνωστό αποτυχημένο μοντέλο της δημοσιονομικής πειθαρχίας μέσω στόχων και ποινών, με τη διαφορά ότι τώρα η εποπτεία προβλέπεται να είναι πιο συστηματική και οι

3. R. Boyer, «The Unanticipated Fallout of European Monetary Union: The Political and Institutional Deficits of the Euro», στο C. Crouch (επιμ.), *After the Euro: Shaping Institutions for Governance in the Wake of European Monetary Union*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2000, σ. 86.

4. Για την ανάλυση των σημείων προστριβής (*fault lines*), βλ. J. Bastian - I. Begg - J. Fritz-Vannahme, «Making the European Union Work: Issues for Economic Governance Reform», *BertelsmannStiftung*, Μάρτιος 2011.

5. INET Council on the Eurozone Crisis, «Breaking the Deadlock: A Path Out of the Crisis», *Institute for New Economic Thinking*, 23 Ιουλίου 2012, σ. 7.

ποινές πιο «αυτόματες».⁶ Παραδόξως, οι ευρωπαίοι ηγέτες επιμένουν σε μία συνταγή αυστηρότερη από την προηγούμενη, η οποία δεν εφαρμόστηκε παρότι οι συνθήκες ήταν πολύ ευνοϊκότερες από τις σημερινές. Παράλληλα, κανένας από τους μηχανισμούς διάσωσης, μόνιμος ή προσωρινός, δεν έχει αποτελέσει «άγκυρα» για τις προσδοκίες των αγορών, όχι μόνο γιατί η κρίση αγγίζει πια τις μεγάλες οικονομίες –το κόστος σωτηρίας τους είναι ανυπολόγιστο– αλλά κυρίως γιατί υπάρχει σοβαρό έλλειμμα πολιτικής αξιοπιστίας.

Η πολιτική αντιμετώπιση της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη «δανείζεται» τις χειρότερες τάσεις διαχείρισης της εσωτερικής πολιτικής: λειτουργεί με βραχύχρονο ορίζοντα (political short-termism), βασίζεται σε εκλογικούς υπολογισμούς και ασχολείται με το περιτύλιγμα των «λύσεων» και των «συμφωνιών», αφήνοντας κατά μέρος την ουσία της υλοποίησής τους. Έτσι εξηγείται γιατί, ενώ η μέθοδος αντιμετώπισης της κρίσης γίνεται όλο και πιο διακυβερνητική, τα κράτη-μέλη δεν μπορούν να πείσουν ότι θα κερδίσουν την εμπιστοσύνη των αγορών βραχυπρόθεσμα, θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίας μεσοπρόθεσμα και θα αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους μακροπρόθεσμα. Έτσι εξηγείται πώς η γεωγραφική διαίρεση Βορρά-Νότου μετατρέπεται σε χάσμα οικονομικό και πολιτικό, θέτοντας σε κίνδυνο την ίδια την υπόσταση και τον *raison d'être* της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι οικονομικοί δείκτες δείχνουν ξεκάθαρα τα προβλήματα της ακολουθούμενης συνταγής, με τον λόγο του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ να καταγράφεται υψηλότερος, στο τέλος του πρώτου τριμήνου του 2012, στην Ελλάδα (132,4%), την Ιταλία (123,3%), την Πορτογαλία (111,7%) και την Ιρλανδία (108,5%).⁷ Τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα ως ποσοστό του ΑΕΠ καταγράφονται, το 2011, στην Ιρλανδία (-13,1%), την Ελλάδα (-9,1%), την Ισπανία (-8,5%), και το Ηνωμένο Βασίλειο (-8,3%).⁸ Οι πιστωτές ωστόσο επιμένουν στην αποτυχημένη θεραπεία, αφού θεωρούν ότι το πρόβλημα είναι η συνεπής και εμπρόθεσμη υλοποίηση των προγραμμάτων λιτότητας και των δομικών μεταρρυθμίσεων. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, το οποίο δεν είναι καν διαθεθιμένο να συζητήσουν δημόσια, είναι ότι η προσαρμογή που επιχειρείται είναι και πάλι ανι-

6. Πρόκειται για το νέο πακέτο οικονομικής διακυβέρνησης, το περίφημο «six-pack», το οποίο υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 16 Νοεμβρίου 2011.

7. Eurostat, «Euro area government debt up to 88.2% of GDP», *News Release Euro Indicators 111/2012*, 23 Ιουλίου 2012, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-23072012-AP/EN/2-23072012-AP-EN.PDF

8. Eurostat, «Provision of deficit and debt data for 2011» *STAT/12/62*, 23 Απριλίου 2012, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/12/62&>

σόρροπη. Η Γερμανία και οι δορυφόροι της, για παράδειγμα, παρουσιάζονται εντελώς απρόθυμοι να δεχτούν υψηλότερα ποσοστά πληθωρισμού που θα συνόδευαν ένα ενδεχόμενο δικό τους boom, αντίστοιχο εκείνου που επικράτησε στον Νότο την περίοδο 1999-2007.⁹

Η οικονομική λογική συνεχίζει και σήμερα να υπολείπεται της πολιτικής. Οι τελευταίες προκαταρκτικές εκτιμήσεις δείχνουν ότι, στο σύνολο της Ευρωζώνης, το εποχικά διορθωμένο ΑΕΠ (seasonally adjusted GDP) για το δεύτερο τρίμηνο του 2012 έπεσε κατά 0,4% σε σχέση με πέρυσι, τη στιγμή που στους βασικούς οικονομικούς και εμπορικούς εταίρους της, δηλαδή την Αμερική και την Ιαπωνία, το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 0,4% και 0,3% αντίστοιχα.¹⁰ Εξίσου απογοητευτικά είναι τα στοιχεία για την ανεργία, με τον εποχικά διορθωμένο δείκτη να ανέρχεται στο 11,2% τον Ιούνιο 2012 και τις μεγαλύτερες αυξήσεις να σημειώνονται στην Ελλάδα (22,5% τον Απρίλιο 2012), την Ισπανία (24,8%) και την Κύπρο (10,5%).¹¹ Οι ηγέτες της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας καθώς και ο Πρόεδρος της ΕΚΤ δηλώνουν ότι θα στηρίξουν παντοιοτρόπως την Ευρωζώνη και το κοινό νόμισμα,¹² προσπαθώντας να προλάβουν τις αγορές και να αποκλιμακώσουν τα επιτόκια σε βιώσιμα επίπεδα. Ωστόσο δεν πρόκειται να βρεθεί αξιόπιστη και μακροπρόθεσμη λύση της κρίσης χρέους όσο οι ηγέτες της Ευρωζώνης δεν αντιμετωπίζουν το σημαντικό έλλειμμα *συλλογικής* ευθύνης απέναντι σε ένα ατελές δημούργημα¹³ στο οποίο όλοι προσχώρησαν οικειοθελώς και για το οποίο εκχώρησαν σημαντικό μέρος της εθνικής κυριαρχίας τους.

9. P. Krugman, «Crash of the Bumblebee», *The New York Times*, 29 Ιουλίου 2012.

10. Eurostat, «Euro area and EU27 GDP down by 0,2%», *News Release Euro Indicators*, 119/2012, 14 Αυγούστου 2012, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14082012-BP/EN/2-14082012-BP-EN.PDF

11. Eurostat, «Euro area unemployment rate at 11.2% EU27 at 10.4%», *News Release Euro Indicators*, STAT/12/113, 31 Ιουλίου 2012.

12. «ΗΠΑ και Γερμανία θα συνεργαστούν για τη σταθεροποίηση της οικονομίας», *Καθημερινή*, 31 Ιουλίου 2012. Η Καγκελάριας της Γερμανίας σε μεταγενέστερες δηλώσεις επανέλαβε ότι η δέσμευση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ήταν σε απόλυτη συμφωνία με τις απόψεις των γετών του μπλοκ: J. Chisholm, «Investors cheer Merkel's support for euro», *Financial Times*, 17 Αυγούστου 2012.

13. Η πιο πρόσφατη χαρακτηριστική δήλωση προέρχεται από τον Μάριο Ντράγκι, Πρόεδρο της ΕΚΤ: «Το ευρώ είναι σαν έναν μπάμπουρα. Πρόκειται για ένα μυστήριο της φύσης γιατί δεν θα έπρεπε να πετάει και όμως πετάει. [Μετά την κρίση] ο μπάμπουρας θα έπρεπε να προβιβαστεί σε πραγματική μέλισσα. Και αυτό κάνει!» «Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank at the Global Investment Conference in London 26 July 2012», <http://www.ecb.int/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>

2. ΙΣΟΡΡΟΠΩΝΤΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ

Το αφιέρωμα του ανά χείρας τεύχους της *Επιθεώρησης* εισάγει μια συστηματική προσέγγιση για την κατανόηση της κρίσης χρέους, λειτουργώντας ταυτόχρονα σε δύο άξονες, τον εθνικό και τον υπερεθνικό. Προσπερνώντας τις τρέχουσες αντιλήψεις, η ανάλυση που παρουσιάζεται στρέφεται γύρω από δύο σταθερές. Πρώτον, η οικονομική πολιτική παραμένει εθνική υπόθεση τόσο ως προς τα αποτελέσματά της όσο και ως προς τις προσδοκίες που δημιουργεί στο εκάστοτε εκλογικό σώμα για οικονομική ανάπτυξη και απασχόληση. Δεύτερον, όσο η έλλειψη πραγματικής οικονομικής σύγκλισης συνοδεύεται από έλλειψη θεσμών –υπερεθνικών ή εθνικών– που να καλύπτουν τις *de facto* ανισορροπίες, καμία βιώσιμη και μακροπρόθεσμη ένωση δεν πρόκειται να υπάρξει. Στη βάση όλων των άρθρων του αφιερώματος τίθεται επιτακτικά το ερώτημα: ποιο είναι το σωστό μείγμα εθνικής ανεξαρτησίας και υπερεθνικής αλληλεξάρτησης, αν πρόκειται τελικά η Ευρωζώνη να ξεπεράσει την κρίση αυτή;

Η ερώτηση δεν τίθεται τυχαία. Η δημόσια συζήτηση καταπιάνεται, ως επί το πλείστον, με τα «λάθη» και τις «υπερβολές» της εθνικής οικονομικής πολιτικής, αφήνοντας κατά μέρος τους μηχανισμούς της υπερεθνικής αλληλεξάρτησης και τις σοβαρές επιπτώσεις τους στις οικονομίες της Ευρωζώνης και κατ' επέκταση στα πολιτικά συστήματα των μελών της.¹⁴ Εξετάζοντας την πολιτική της κρίσης μέσα από διαφορετικά εννοιολογικά πλαίσια και αναλυτικά εργαλεία, οι συγγραφείς των κειμένων που ακολουθούν αναγνωρίζουν τα πιστωτικά *boom* και τα αποτελέσματά τους στη σταθερή αύξηση του πληθωρισμού, προβληματίζονται για τον ρόλο των κεφαλαιακών ροών και την ξαφνική τους ανατροπή, ενώ αμφισβητούν την «επίσημη» άποψη που θεωρεί ότι οι στρεβλώσεις των πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Ευρωζώνη και οι ανισορροπίες στο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών αποτελούν απλά συμπτώματα των υποκείμενων δημοσιονομικών ανισορροπιών.¹⁵ Με λίγα

14. Υπάρχουν βέβαια και οι σοβαρές εξαιρέσεις. Βλ. σχετικά την ανάλυση για την επισημολογία ενσωμάτωσης των περιφερειακών χωρών στην Ευρωζώνη στο C. Lapavistas - A. Kaltenbrunner - D. Lindo - J. Michell - J.P. Paineira - E. Pires - J. Powel - A. Stenfors - N. Teles, «Eurozone crisis: beggar thyself and thy neighbor», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, τόμ. 12, τχ. 4, Δεκέμβριος 2010, σ. 321-373.

15. Για την ολοένα και αυξανόμενη βιβλιογραφία που εξετάζει τις μη δημοσιονομικές πτυχές της κρίσης, βλ. P. De Grauwe, «Managing a fragile Eurozone», *CESifo Forum* 12 (2), τόμ. 12, τχ. 2, Φεβρουάριος 2011· D. Gros - T. Mayer, «Refinancing the EFSF via the ECB», *CEPS*

λόγια, δεν δεσμεύονται από καθεστηκυίες αντιλήψεις, ενώ λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τόσο τις σχεδιαστικές και θεσμικές ελλείψεις σε επίπεδο Ευρωζώνης όσο και τον ενίοτε αντι-ευρωπαϊκό ρόλο των εθνικών στρατηγικών.

Η πολιτική λιτότητας έχει επιβληθεί ως η κατεξοχήν θεραπεία για την έξοδο από την κρίση. Ο Michael O'Sullivan αμφισβητεί την προσέγγιση αυτή, καθώς θεωρεί ότι χρίζει ένοχες τις αδύναμες περιφερειακές οικονομίες, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις σοβαρές αδυναμίες της νομισματικής ένωσης. Πέρα από τα αμφίβολα αποτελέσματα, η πολιτική λιτότητας είναι «εσωστρεφής», αγνοώντας το διεθνές οικονομικό περιβάλλον και τη σοβαρή απειλή ανταγωνιστικότητας που θέτουν για την Ευρωζώνη στο σύνολό της η Ασία και οι αναδυόμενες οικονομίες. Υπάρχει ωστόσο ακόμη μία διάσταση. Με τις εκλεγμένες κυβερνήσεις να λαμβάνουν οικονομική βοήθεια βάσει συγκεκριμένων προγραμμάτων προσαρμογής και εκπλήρωσης προϋποθέσεων (conditionality), η Ελένη Παναγιωταρέα θέτει το ερώτημα αν, μετά την κρίση δημοσίου χρέους, έπεται και κρίση της δημοκρατίας. Μία εκ νέου συγκέντρωση εξουσιών ελέγχου και εποπτείας σε υπερεθνικό επίπεδο, χωρίς τη δημιουργία λειτουργικών θεσμών πολιτικής και οικονομικής αλληλεγγύης, είναι αμφίβολο ότι θα ανατρέψει τη σοβαρή κατάρρευση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε εκλέγοντες και εκλεγμένους, εθνικές πρωτεύουσες και Βρυξέλλες.

Ακόμη χειρότερα, η διαφοροποίηση στις οικονομικές επιδόσεις μεταξύ «κέντρου» και «περιφέρειας» μεταφράζεται, όπως υποστηρίζει ο Δημήτρης Κατοίκας, σε σημαντική πολιτική επιρροή και ισχύ του πρώτου εις βάρος της δεύτερης. Η σχέση οικονομικής εξάρτησης πιστωτή-οφειλέτη μετατρέπεται σε σχέση πολιτικής κυριαρχίας, χωρίς ωστόσο η Γερμανία, που δεσπόζει με το μέγεθος της οικονομίας της και το πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της, να αποτελεί και υπόδειγμα ηγέτη. Μπορεί να δίνει τον τόνο και να καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, το ιδεολογικό και θεσμικό πλαίσιο επίλυσης της κρίσης ωστόσο –και αυτό είναι ενδεικτικό για το είδος της εξουσίας που ασκεί– κάθε «λύση» αποδεικνύεται προσωρινή και καταρρίπεται τελικά από τις αγορές. Το γεγονός ότι το εθνικό συμφέρον συνεχίζει να κλοναρχεί τη στάση όλων –και φυσικά και της Γερμανίας– δεν θα έπρεπε να προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη όσο και εάν οι φούσκες στην αγορά ακινήτων

Commentary, 18 Αυγούστου 2011· P. Lane - B. Pels, «Current account imbalances in Europe», paper prepared for the XXIV Moneda y Crédito Symposium, Μαδρίτη, Νοέμβριος 2011· H-W. Sinn - T. Wollmershaeuser, «Target loans, current account balances and capital flows: the ECB's rescue facility», *Working Paper No. 17626*, NBER, 2011.

της Ισπανίας και της Ιρλανδίας, ο δημοσιονομικός εκτροχιασμός της Ελλάδας, ακόμη και η ευθεία κυβερνητική παρέμβαση στην αγορά εργασίας της Γερμανίας αποτελούν εκφάνσεις της εθνικής προσπάθειας για την προώθηση του «εθνικού συμφέροντος». Το συμφέρον της Ευρωζώνης ουδέποτε σχηματοποιήθηκε, παρότι υποτίθεται ότι το ευρώ θα λειτουργούσε ως αποθεματικό νόμισμα, μαζί με το δολάριο.

Λήφθηκε ποτέ σοβαρά υπόψη το στρατηγικό πρόβλημα διαχείρισης που θα έθετε η ετερογένεια των συμμετεχουσών οικονομιών; Ο Kevin Featherstone επιστρέφει στον αρχικό σχεδιασμό της ΟΝΕ και διαπιστώνει ότι η κληρονομιά του Μάαστριχτ ρίχνει βαριά τη σκιά της σε κάθε προσπάθεια διάσωσης. Οι ηγέτες της Ευρωζώνης αδυνατούν να ξεφύγουν από το Μάαστριχτ, παρόλο που τα βασικά του αξιώματα απέτυχαν. Έτσι το «νέο» μονοπάτι διαχείρισης κρίσεων που σχηματίζεται δεν μοιάζει να απομακρύνει το ενδεχόμενο νέων κρίσεων χρέους ή βιωσιμότητας των τραπεζών στο μέλλον. Το χειρότερο είναι ότι η κρίση αυτή θέτει σε αμφιβολία, σύμφωνα με τον Janis Emmanouilidis, τις θεμελιώδεις αρχές όλου του ευρωπαϊκού εγχειρήματος και κυρίως τον σιδηρούν κανόνα ότι η «Ευρώπη» αναδύεται ισχυρότερη και πιο ενωμένη μετά από κάθε κρίση. Παρά τις σοβαρές προσπάθειες ενίσχυσης της οικονομικής διακυβέρνησης, απίστευτες για τα προηγούμενα δεδομένα «διαχείρισης», οι ευρωπαϊκοί θεσμοί και τα κράτη-μέλη δεν έχουν πείσει τις αγορές ότι μπορούν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που θέτει η κρίση. Οι χώρες που λαμβάνουν χρηματοοικονομική βοήθεια βυθίζονται στη λιτότητα ενώ και όσες έχουν προσβληθεί από την περίφημη μόλυνση (contagion) παλεύουν να μειώσουν τις δημόσιες δαπάνες τους και να προωθήσουν δομικές μεταρρυθμίσεις. Κατά μία έννοια, οι απώλειες που έχει υποστεί το σύστημα είναι λιγότερο επικίνδυνες από τις «παράπλευρες απώλειες». Η ολοένα και αυξανόμενη έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα στις εθνικές πρωτεύουσες και τις κοινωνίες τους, το έλλειμμα δημοκρατίας μεταξύ της Ε.Ε. και των πολιτών της που μεγαλώνει, η νέα ισορροπία δυνάμεων με τη Γερμανία να αλληθωρίζει προς τα εσωτερικά εθνικά, οικονομικά και πολιτικά συμφέροντά της και, τέλος, η πιθανότητα πολιτικής και οικονομικής περιθωριοποίησης της Ε.Ε. σε παγκόσμιο επίπεδο, θα έπρεπε να είχαν αφυπνίσει τους ευρωπαίους ηγέτες, οι οποίοι εμμένουν σε στάση σύγχυσης και δισταγμού (muddling through).

3. Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΣΥΝΑΝΤΑ ΤΟΝ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟ;

Η κρίση χρέους σταδιακά αναδεικνύεται σε «ξεχωριστό» αντικείμενο ακαδημαϊκής μελέτης. Το γεγονός ότι πρόκειται για ένα πολύπλοκο και πρωτοφανές επεισόδιο, το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη, προφανώς θέτει εμπόδια στην ψύχραιμη και αποστασιοποιημένη αποτίμησή του. Είναι, επομένως, λογικό η τρέχουσα βιβλιογραφία να εξαντλείται σε αναλύσεις για τα αίτια της κρίσης ή να παρουσιάζει προτάσεις πολιτικής προκειμένου αυτή να ξεπεραστεί. Η θεωρητική ανάλυση στέκεται σήμερα αμήχανη μπροστά στις εξελίξεις. Η «έπισημη» οικονομική θεωρία, άλλωστε, όπως εκφράστηκε, για παράδειγμα, από τους Buti και Sapir, σίγουρα δεν είχε προετοιμάσει για τους κλυδωνισμούς του 2010-2011.¹⁶ Στο ίδιο πνεύμα επιστημονικής αυταρέσκειας, οι αποτιμήσεις της πρώτης δεκαετίας του ευρώ έκαναν λόγο για μία επιτυχημένη περίοδο αξιοσημείωτης μακροοικονομικής σταθερότητας, παρότι η Έκθεση της Επιτροπής «EMU@10» αναφερόταν επισήμως σε προβλήματα ανταγωνιστικότητας, πιστωτικά boom και ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών.¹⁷ Όσοι προέβλεπαν ότι η ONE θα κατέρρεε βαπτίζονταν, ακόμη και το 2010, σκεπτικιστές.¹⁸ Οι τελευταίοι δεν ήταν λίγοι, είχαν ωστόσο μικρή επιρροή από τη στιγμή που η ένωση σχηματίστηκε και ο χαρακτήρας της κατέστη «αμετάκλητος». Κατά έναν παράδοξο τρόπο, οι οικονομολόγοι που αντιπαράτεθηκαν στη «συναίνεση Βρυξελλών-Φρανκφούρτης» – με χαρακτηριστικότερους τους De Grauwe¹⁹ και Krugman²⁰ – προέκριναν την ανάγκη για τη δημιουργία Πολιτικής Ένωσης. Ακόμη πιο παράδοξο, ο νεοκλασικός Friedman προέβλεπε ότι το ανεπαρκές νομισματικό καθεστώς θα είχε διασπαστικές πολιτικές συνέπειες,²¹ ενώ και ο Feldstein αναρωτιόταν γιατί οιαδήποτε κυβέρνηση θα επέλεγε να συμμετάσχει εφόσον θα έχανε τα απαραίτητα εργαλεία για να κα-

16. M. Buti - A. Sapir (επιμ.), *Economic Policy in EMU: A Study by the European Commission Services*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1998.

17. European Commission, «EMU@10: Successes and challenges after 10 years of Economic and Monetary Union», *European Economy* No 2, 2008.

18. M. Buti - S. Deroose - V. Gaspar - J.N. Martins, «The Euro: The First Decade and Beyond», στο M. Buti - S. Deroose - V. Gaspar - J.N. Martins (επιμ.), *The Euro: The First Decade*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, σ. 1.

19. P. De Grauwe, «What Have We Learned about Monetary Integration since the Maastricht Treaty?», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 44, τχ. 4, Νοέμβριος 2006, σ. 711-730.

20. P. Krugman, «What Do We Need to Know about the International Monetary System?», *Princeton University Essays in International Finance* 193, 1993.

21. M. Friedman, «Monetary Unity, Political Disunity», *Transitions*, Δεκέμβριος 1997.

ταπολεμήσει την ανεργία και τον πληθωρισμό.²² Παρά τη σαφή πια αποτυχία της νομισματικής ένωσης να αντιμετωπίσει τα ασύμμετρα σοκ μέσω της αύξησης της ελαστικότητας (flexibility) που θα προέκυπτε, με τη σειρά της, από δομικές μεταρρυθμίσεις, ή μέσω της πειθαρχίας του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, η προοπτική δημιουργίας μιας Πολιτικής Ένωσης παραμένει απόμακρη ή, σωστότερα, απίθανη.

Η πολιτική επιστήμη ανέκαθεν στεκόταν αμήχανα απέναντι σε μια ένωση που υποτίθεται ότι είχε απολιτικό χαρακτήρα και η οποία, επιπλέον, βασιζόταν σε μια αφελή ερμηνεία της λειτουργίας της εσωτερικής πολιτικής διαδικασίας. Προ κρίσης, η πολιτική της ΟΝΕ έγινε αντικείμενο ανάλυσης μέσα από τρία διαφορετικά «πλαίσια»: αναδιανεμητικά χαρακτηριστικά, συνολική νομιμότητα, δομή της πολιτικής εξουσίας. Στον σοβαρό απολογισμό που παρουσιάστηκε μετά την κρίση στον συλλογικό τόμο *EMU and Political Science*, οι Enderlein και Verdun καταπιάνονται και πάλι με τις συνέπειες της πολιτικής της ΟΝΕ στην αγορά εργασίας ή στην παρακμή του κράτους πρόνοιας, για παράδειγμα, περιοριζόμενοι στην post facto θεωρητική ανάλυσή τους.²³ Είναι πιθανό η επαγωγική μέθοδος να αποτελέσει πλέον τον νέο κανόνα ανάλυσης δομών και μηχανισμών παραγωγής πολιτικής. Ούτως ή άλλως, τα θεωρητικά μοντέλα «εξευρωπαϊσμού» (Europeanization),²⁴ τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον για να αξιολογήσουν τις πιέσεις που ασκούσε η ΟΝΕ για σύγκλιση των πολιτικών, κινδυνεύουν πλέον να θεωρούνται παρωχημένα. Η κρίση και η διαχείρισή της μάλλον πιέζουν προς την επαν-εθνικοποίηση των θεωρητικών υποδειγμάτων, με τη προσέγγιση της διακυβέρνησης²⁵ (governance) να έχει αποτύχει να προβλέψει ότι ένα αδύναμο σύ-

22. M. Feldstein, «The Political Economy of the European Economic and Monetary Union: Political Sources of an Economic Liability», *The Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 11, τχ. 4, Φθινόπωρο 1997, σ. 23-42.

23. H. Enderlein - A. Verdun (επιμ.), *EMU and Political Science: What Have We Learned*, Routledge, Λονδίνο-N. Υόρκη 2010.

24. Βλ. σχετικά, K. Featherstone - C. Radaelli (επιμ.), *The Politics of Europeanisation*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2003· M. Green Cowles - J. Caporaso - T. Risse (επιμ.), *Transforming Europe: Europeanisation and Domestic Change*, Cornell University Press, Ithaca 2001· K. Goetz - S. Hix (επιμ.), *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*, Frank Cass, Λονδίνο 2001.

25. Στο σημαίνον άρθρο του ο Jachtenfuchs παρουσιάζει την κυβερνητική προσέγγιση ως την ανεξάρτητη μεταβλητή (independent variable) για την κατανόηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης· M. Jachtenfuchs, «The Governance Approach to European Integration», *Journal of Common Market Studies*, τόμ. 39, τχ. 2, Ιούνιος 2001, σ. 245-264.

στημα κινήτρων και ποινών δεν θα μπορούσε να ελέγξει την πολιτικά κατευθυνόμενη δημοσιονομική συμπεριφορά των κρατών-μελών.

Τωσ η ανάλυση της πολιτικής της κρίσης να απαγκιστρώσει τους ερευνητές από το γνώριμο άγχος της φειδούς (parsimony) και της συνοχής (coherence), αφού η μεθοδολογική αναβάθμιση που θα προέκυπτε από τη συστηματική μελέτη της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης ουδέποτε ευοδώθηκε. Σε ένα μετα-μεθοδολογικό επίπεδο, ο εκλεκτικισμός μοιάζει να κερδίζει έδαφος και νομιμοποίηση, καθώς η κρίση απαιτεί για την κατανόσή της έννοιες και ιδέες από την πολιτική και οικονομική επιστήμη. Το ζητούμενο είναι η αλληλογονιμοποίηση (cross-fertilization) βάσει αρχών και η παραγωγή υποθέσεων που να απαντούν σε καίριες ερευνητικές ερωτήσεις. Εδώ, για παράδειγμα, οι συγγραφείς έχουν διαφορετικές απόψεις και διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την ανάλυση της ισορροπίας ανάμεσα στην εθνική εξάρτηση και την υπερεθνική αλληλεξάρτηση. Είτε υιοθετούν θεωρητικές έννοιες, όπως ο Featherstone που χρησιμοποιεί τις ιδέες της «τροχιάς εξάρτησης» (path dependence) και του «κλειδώματος» (lock in) για να εξηγήσει πόσο υψηλό είναι το κόστος αλλαγής πορείας είτε χρησιμοποιούν, όπως ο Κατοίκας, εργαλεία δανεισμένα από την πολιτική οικονομία για να εξηγήσουν τις οικονομικές και πολιτικές ανισορροπίες σε μία Ευρωζώνη δύο ταχυτήτων, το τελικό αποτέλεσμα προάγει την εποικοδομητική διερεύνηση ενός κρίσιμου κεφαλαίου του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

4. ΕΠΙΛΥΣΗ, ΣΩΤΗΡΙΑ Ή ΔΙΑΣΠΑΣΗ;

Ποιο είναι το επόμενο στάδιο; Μπορεί να υπάρξει «συνολική» λύση; Ο βασικός εταίρος της Ευρωζώνης, το ΔΝΤ, εκφράζει πλέον δημόσια, στο τελευταίο *Spillover Report*, την άποψη ότι «παρά την πρόοδο (π.χ., δράση της ΕΚΤ, τείχη προστασίας) οι παν-ευρωπαϊκές απαντήσεις υπολείπονται του προβλήματος που τώρα είναι παν-ευρωπαϊκό».²⁶ Καθώς η κρίση απλώνεται στο νομισματικό μπλοκ, η πολιτική εξακολουθεί να υπερισχύει της οικονομικής ανάλυσης με τη διαφορά ότι σήμερα, αντίθετα με τη δημιουργία του ευρώ, (εκ)λείπουν η πολιτική στρατηγική, η πολιτική βούληση και το πολιτικό όραμα. Η έλλειψη στρατηγικής δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση. Καθώς οι «σοβαρές» αποφάσεις μετατίθενται και πάλι στο μέλλον –αυτή τη φορά τον

26. International Monetary Fund, 2012 *Spillover Report*, 9 Ιουλίου 2012.

Δεκέμβριο, όταν το αφιέρωμα θα έχει ήδη εκδοθεί-, γίνεται αντιληπτό ότι οι ηγέτες της Ευρωζώνης έχουν δυσκολία να δημιουργήσουν το προφανές, έναν ολοκληρωμένο μηχανισμό, θεσμικά αποδεκτό και οικονομικά ισχυρό για την αντιμετώπιση της κρίσης. Το «κενό» που αφήνει η απουσία μιας κεντρικής πολιτικής εξουσίας καλύπτεται από τη Γερμανία η οποία, ωστόσο, αποτελεί έναν απρόθυμο ή, μάλλον, έναν αμφίθυμο ηγεμόνα. Ενώ, λοιπόν, η τελευταία Διάσκεψη Κορυφής υποτίθεται ότι δημιουργεί κρίσιμο προηγούμενο, η εσωτερική πολιτική στη Γερμανία επιβραδύνει τον ρυθμό εφαρμογής των αποφάσεων, με τη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM) να εξαρτάται από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Καρλσρούης. Ακόμη και σε συμβολικό επίπεδο, αυτή η στάση αναμονής καταδεικνύει, για άλλη μία φορά, ότι οι εσωτερικές πολιτικές εξαρτήσεις μπορούν πολύ εύκολα να μετατραπούν σε ουσιαστικά εμπόδια για την εφαρμογή των συμφωνηθέντων,²⁷ εντείνοντας την πολιτική αντιπαλότητα Βορείων-Νοτίων. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, δυσχεραίνεται εκ προοιμίου η ανάληψη μέτρων που θα επέτρεπαν στην Ευρωζώνη να προχωρήσει σε περισσότερη από κοινού ανάληψη κινδύνου είτε με τη χρήση των μηχανισμών για τη στήριξη των τραπεζών και την εγγύηση των καταθέσεων είτε με την από κοινού έκδοση χρέους. Έτσι κυριαρχεί η λογική του «μία από τα ίδια» ή, στην καλύτερη περίπτωση, «περισσότερο από τα ίδια»²⁸ με την ενίσχυση του μεγέθους του ESM, για παράδειγμα, ή την προώθηση του «Συμφώνου για την Ανάπτυξη και την Απασχόληση». Όσο όμως κυριαρχούν οι αμυντικές και αντι-δραστικές προεγγίσεις, τόσο η ανάληψη μακροπρόθεσμων στρατηγικών επιλογών θα έχει υψηλότερο κόστος, υποστηρίζει ο Emmanouilidis.

Η πολιτική βούληση συνδέεται με την έλλειψη πολιτικής στρατηγικής. Ανεξάρτητα από τις εξαγγελίες τους, οι ηγέτες της Ευρωζώνης λαμβάνουν μέτρα

27. Η Σύνοδος Κορυφής της 29ης Ιουνίου 2012 αναγνώρισε την ανάγκη να σπάσει τον φαύλο κύκλο τραπεζών και δημόσιου χρέους: οι ηγέτες της Ε.Ε. πρότειναν τη δημιουργία ενιαίου εποπτικού μηχανισμού, υπό την αιγίδα της ΕΚΤ, για τη ζώνη του ευρώ και ζήτησαν να δοθεί στον μηχανισμό EMS/EFSF η δυνατότητα να διοχετεύει απευθείας κεφάλαια στις τράπεζες. Βλ. σχετικά «Euro Area Summit Statement-29 June 2012», 29 Ιουνίου 2012 http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/131359.pdf και «Eurogroup Statement on the follow-up of the 29 June Euro Summit», 9 Ιουλίου 2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/131648.pdf

28. Βλ. το M. Wolf, «A new form of European Union», *Financial Times*, 12 Ιουνίου 2012, για τη εκδοχή του συγγραφέα περί μιας ένωσης ασφάλειας και προσαρμογής («insurance and adjustment union»), όπου τα όρια τίθενται από το πολιτικά εφικτό, χωρίς την ανάγκη να δημιουργηθούν ευρωμόλογα ή μια ένωση μεταβιβάσεων.

αντιδρώντας στις αφόρπτες πιέσεις των αγορών και όχι χαράσσοντας ένα συνολικό πλαίσιο αντιμετώπισης της κρίσης. Ο χρηματοδοτικός οργανισμός για την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης χρέους²⁹ έδωσε το πρώτο δείγμα γραφής ενώ, πιο πρόσφατα, τα υποτιθέμενα βήματα προς την κατεύθυνση δημιουργίας μιας «Τραπεζικής Ένωσης», όπως ερμηνεύτηκαν τα συμπεράσματα της Συνόδου Κορυφής του Ιουνίου 2012, έχουν ήδη σκαλώσει.³⁰ Η Ένωση, διαβεβαιώνει η γερμανίδα Καγκελάριας, θα αφορά την κοινή εποπτεία και όχι την κοινή κάλυψη καταθέσεων, διαλύοντας έτσι τις προσδοκίες για κάποια μορφή αμοιβαιοποίησης του χρέους, του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, καθώς και για αγορά ομολόγων από την ΕΚΤ.³¹ Οι ηγέτες της Ευρωζώνης, απορροφημένοι από την κατακερματισμένη διαχείριση της κρίσης, αδρανούν ενώ είναι προφανές ότι δεν έχουν ούτε τα θεσμικά εργαλεία ούτε την εσωτερική πολιτική νομιμοποίηση για να δημιουργήσουν μία Δημοσιονομική Ένωση³² – η οποία θα αποτελούσε ακόμη δυσκολότερη άσκηση επί χάρτου, ειδικά από τη στιγμή που η λογική για περισσότερη ενοποίηση υπολείπεται σημαντικά σε δημόσια αποδοχή.³³

Η πολιτική ηγεσία ουσιαστικά παρουσιάζεται κατώτερη των προσδοκιών και για έναν ακόμη λόγο. Όλο αυτό το διάστημα, οι ηγέτες της Ευρωζώνης

29. Η Ελλάδα αποτέλεσε ένα πρώτο σοβαρό τεστ για να αποδείξουν οι ευρωπαίοι ηγέτες τη δυνατότητα των ευρωπαϊκών θεσμών να εκπονούν νέες πολιτικές για να αντιμετωπίσουν προβλήματα για τα οποία προφανώς δεν είχαν προετοιμαστεί. L. Tsoukalis, «Greece in the Euro Area: Odd Man Out, or Precursor of Things to Come?», στο W.R. Cline - G. Wolff Peterson (επιμ.), *Special Report 21: Resolving the European Debt Crisis*, Peterson Institute for International Economics, Μάρτιος 2012.

30. Το τελικό αποτέλεσμα θα προέλθει από έναν δύσκολο συμβιβασμό που θα πρέπει να γεφυρώσει αποκλίνουσες και ετερογενείς θέσεις τόσο μέσα στην Ε.Ε. όσο και ανάμεσα στις χώρες της Ευρωζώνης. J. Emmanouilidis, «The prospects of ambitious muddling through: The results of an EU Summit in deep crisis mode», *European Policy Centre*, 2 Ιουλίου 2012.

31. W. Munchau, «Eurozone crisis will last for 20 years», *Financial Times*, 8 Ιουλίου 2012.

32. Ο Trichet και οι Marzinotto et al. προτείνουν ένα Υπουργείο Οικονομικών για την Ευρωζώνη με δικαίωμα βέτο έναντι των αποφάσεων των κρατών-μελών για τον προϋπολογισμό. J.-C. Trichet, «Building Europe, building institutions: Speech by Jean-Claude Trichet, President of the ECB, on receiving the Karlspreis 2011 in Aachen», 2 Ιουνίου 2011, <http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp110602.en.html>. B. Marzinotto - A. Sapir - G.B. Wolff, «What kind of fiscal union», *Bruegel policy brief*, Ιούνιος 2011. Ο Aglietta θεωρεί ότι η λύση βρίσκεται σε μια μόνιμη αρχή, υπεύθυνη για την από κοινού συμφωνία των προϋπολογισμών με τις εθνικές κυβερνήσεις. M. Aglietta, *Zone Euro: éclatement ou federation*, Michalon Éditions, Παρίσι 2012.

33. R. Liddle - O. Cramme - R. Thillaye, «Where next for Eurozone governance? The quest for reconciling economic logic and political dilemmas», *Policy Network Paper*, Ιούλιος 2012.

δεν έχουν καταφέρει να αρθρώσουν ένα θετικό πολιτικό όραμα για το μέλλον της Ευρώπης³⁴ πέρα και μετά από την κρίση, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται αρνητικά η γεωπολιτική και πολιτική θέση της σε παγκόσμιο επίπεδο και να εντείνεται η κόπωση των λαών της. Με το «όραμα» να εξαντλείται στα επόμενα επείγοντα βραχυχρόνια μέτρα που πρέπει να ληφθούν, δεν είναι τυχαίο ότι τα σενάρια για διάσπαση κερδίζουν καθημερινά όλο και μεγαλύτερη δημοσιότητα. Καθώς το Plan A, το οποίο εφαρμόζεται από το 2010, οδηγεί σε αδιέξοδο, παρουσιάζεται το Plan B με τις δύο επιλογές του –έξοδος της Ελλάδας ή έξοδος των Ελλάδας, Ιρλανδίας, Πορτογαλίας, Ισπανίας και Κύπρου– να οδηγούν σε αμφίβολα μελλοντικά κέρδη και δυσβάσταχτο σημερινό κόστος.³⁵ Ο O'Sullivan προτείνει εδώ τη δημιουργία ενός αξιόπιστου μηχανισμού εξόδου για αδύναμα ή απείθαρχα κράτη, θεωρώντας ότι η έξοδος της Ελλάδας το 2010 θα είχε περιορίσει τη μόλυνση στα άλλα κράτη-μέλη. Ένα είναι σίγουρο: μια τέτοια θεσμική προοπτική ακυρώνει την ίδια τη φιλοσοφία της Ευρωζώνης, αφού καταργεί τον αμετάκλητο χαρακτήρα της. Έτσι χάνεται και η τελευταία επίφαση αλληλεγγύης και, ουσιαστικά, αχρηστεύεται τριάντα χρόνια ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Η πολιτική της κρίσης χρέους προφανώς ρυθμίζει ξανά τις παραμέτρους λειτουργίας του κράτους-μέλους στη νομισματική ένωση, αλλάζει την αρχιτεκτονική της ίδιας της ένωσης και εγείρει ζητήματα δημοκρατικής νομιμότητας και λογοδοσίας. Το αφιέρωμα ερευνά μερικές από τα πιο κρίσιμα ερωτήματα που σχετίζονται με τα ζητήματα αυτά: τη διαχείριση των οικονομικών ανισορροπιών μέσω μονομερών πιέσεων για προσαρμογή, με σημαντικό κοινωνικό κόστος για τις χώρες που βρίσκονται σε πρόγραμμα, τις συνεχιζόμενες συγκρούσεις «συμφερόντων» μεταξύ πολιτικών και νομισματικών αρχών, την παραπαίουσα αξιοπιστία των ευρωπαϊών ηγετών έναντι των αγορών, το ρεαλιστικό πεδίο εφαρμογής των νέων κανόνων οικονομικής διακυβέρνησης. Η ισορροπία μεταξύ της εθνικής ανεξαρτησίας και της υπερεθνικής αλληλεξάρτησης δεν είναι εύκολο να βρεθεί και, στη συνέχεια, να τηρηθεί. Αποτελεί ωστόσο τον ασφαλέστερο δρόμο για να ανακτηθεί η αξιοπιστία της Ευρωζώνης και να αποκατασταθεί ένα *modus vivendi* με τις αγορές, ο ρόλος των οποίων χρειάζεται ξεχωριστή ανάλυση.

34. Οι σημερινοί ηγέτες και οι Υπουργοί Οικονομικών τους βρίσκονται σε άμυνα, οι Υπουργοί Εξωτερικών των 27 απέχουν ενώ και ο μόνιμος Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου είναι μάλλον αόρατος. K. Hughes, «European Politics and the Euro Crisis: Ten Failures», *Friends of Europe Policy Paper*, Νοέμβριος 2011.

35. «The Merkel Memorandum», *The Economist*, 11 Αυγούστου 2012.